

DOI: <https://doi.org/10.51209/platform.1.7.2023.275-302>
УДК 141.32(44) "19"

**ГАБІТУС ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ У РОМАНІ
ЖАНА-ПОЛЯ САРТРА «НУДОТА»**

Іван Вікторович БРАТУСЬ,

кандидат філологічних наук, доцент,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна,
e-mail: kulturolog@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-8747-2611

Галина Василівна КУЗЬМЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Київська муніципальна академія
естрадного та циркового мистецтв,
Київ, Україна,
e-mail: glnkuzmenko36@gmail.com.
ORCID: 0000-0002-0613-3934

Анотація. У статті проаналізовані основні питання габітусу головного героя роману Жана-Поля Сартра «Нудота». Габітус обраний як основна одиниця виміру стану головного героя, його намагання пристосувати навколишню дійсність до власних роздумів. Головна мета статті полягає в розкритті механізмів формування високого габітусу та віднайдення шляхів покращення особистого рівня в хиткому світі. У статті простежується, що саме ця тенденція намічена Жаном-Полем Сартром визначальною в творі, оскільки він засуджує сліпе слідування усталеним звичаям і традиціям. Досліджується, як письменник закликає переосмислити власне буття у відповідності до особистого розуміння історичних, філософських,

соціальних та інших проблем. Особлива увага надається питанню фінансової незалежності головного героя, що дає йому можливість формувати високий габітус (один з факторів). Актуальність дослідження зумовлена потребою в очищенні суспільного інформаційного простору від фальшування. Доведено, що високий габітус головного героя роману «Нудота» допомагає йому долати нашарування облудливого фактажу та не піддаватися спокусі спрощувати чи ускладнювати історичне минуле на догоду власному погляду. Описані деякі психологічні механізми осмислення дійсності, з якими експериментував Жан-Поль Сартр у романі. Це психологічні механізми значно переплетені з власне літературною природою твору та враховують відповідні філософські, соціальні та політичні реалії написання роману. Окрема увага надається саме філософським підвалинам роздумів та дій головного героя, бо почасти сам твір є спробою донести роздуми Сартра до широких кіл населення. Серед питань філософського осмислення буття особливе місце надається смерті, бо вона приваблює письменника своєю таємничістю. Це питання розглядається в контексті споріднених робіт Альбера Камю. Крім цього в статті проаналізовані художні пошуки Жана-Поля Сартра в царині інтелектуального пошуку. Саме інтелект допомагає значно підняти габітус. У статті ми проаналізували основні знахідки письменника в цьому напрямку.

Ключові слова: габітус, Сартр, «Нудота», література, смерть, свобода.

Вступ. Тільки основні положення про габітус були актуальними на час написання роману Жана-Поля Сартра «Нудота» (1938 р.). Це поняття почало розвиватися в II пол. XX ст. та більш-менш ввійшло до наукового вжитку вже в XXI ст. Психологія та соціологія надають нові знахідки для

літературознавства – основні твори можуть бути проаналізовані по-новому з врахуванням сучасних тенденцій.

Сам по собі роман «Нудота» виглядає сьогодні більш, ніж сучасно – він позбавлений менторських сентенцій та усталених понять, навпаки – він відкритий до пошуку істини в динамічному світі ідей. Жодна з ідей роману не є остаточною, відкритий початок і фінал, уривчастий сюжет та постійна спонтанність становлять собою благодатний ґрунт для пошуку. Габітус Антуана Рокантена дозволяє йому віднайти нову траєкторію розвитку взаємодії з дійсністю.

Постановка проблеми. Кожний із дослідників творчості Жана-Поля Сартра стикається з абсурдністю багатьох мотиваційних факторів його героїв. Чудернацька сітка відбору почасти заводить у глухий кут «здоровий глузд». Але саме відчуття абсурду дійсності ХХ ст. і стало одним із «секретом успіху» «Нудоти» – реальність виявилася сповненою алогічного буття, що й скеровує людське єство по непередбачуваній траєкторії розвитку та деградації. Та «нові реалії» передбачають створення нових механізмів для «виживання».

Саме високий габітус може розглядатися «перепусткою в майбутнє» – відмова від стереотипізації та зашореності стає необхідною системостворчою концепцією «нової свідомості». Жан-Поль Сартр одним з перших відчув ці концептуальні зміни та сформулював деякі з них у межах філософії екзистенціалізму. На прикладі його роману «Нудота» ми спробуємо розглянути ці аспекти відтворення габітусу.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Поняття габітусу не є новим для сучасної науки – воно багатогранне, об'ємне й багатозначне, тому вживається в різних науках та галузях знань. Прийнято вважати, що в

соціологію поняття «габітус» потрапляє з біології: досліджуючи взаємодію рослин із навколишнім середовищем, вчені-біологи з'ясовували вплив різних факторів навколишнього середовища на формування рослинних форм. Залежно від умов свого існування, підвиди рослин одного виду різнилися за своєю конституцією, тобто мали різний габітус. Відтак, поняття габітусу в біології визначається як зовнішні ознаки будь-якого організму (людини, тварини, рослини, кристала), що виникає в онтогенезі за певних умов середовища і виявляє набір основних адаптивних ознак [11]. У зоології під габітусом розуміють зовнішній вигляд тварини, що містить у собі такі її ознаки, як загальний тип будови й конституція тіла, здатність утримувати себе в просторі, чуттєвість до зовнішніх проявів тощо. У фізичній антропології під поняттям «габітус» розуміють сукупність морфологічних якостей людини, характеристики, що можна спостерігати й вимірювати: постава, колір шкіри, вираз обличчя тощо. Габітус у медицині та психології трактується як сукупність зовнішніх ознак людини, за якими можна судити про стан її здоров'я [7].

Спираючись на біологічну основу, у найзагальнішому вживанні під поняттям «габітус» розуміють зовнішній вигляд людини, її звички, що були успадковані в дитинстві (навіть якщо вони десь глибоко приховані, проте «зрослися» із нею), зокрема, здатність поводити себе, манеру спілкуватися та багато іншого, – все, що впливає на сприйняття однією людиною – іншої (від лат. *habitus* – зовнішність, постава; *habitude* – звичка).

Незважаючи на давню історію вжитку та широке трактування, у науково-методологічному дискурсі сьогодення поняття габітусу набуло особливої пластичності та ємності змісту, оскільки безпосередньо пов'язано з процесом формування особистості та навичок ХХІ ст. –

набором здатностей та спроможностей, які необхідні сьгоднішній молоді для реалізації своїх життєвих цілей, досягнення успіху в побудові кар'єри в умовах сучасного глобалізованого інформаційного світу. Відтак, поняття габітусу сьгодні ще більше набуває міждисциплінарного характеру, стає каменем спотикання й центром численних наукових дискусій, зокрема, в системі управління освітою, коли йдеться про впровадження освітніх реформ та розбудову стратегій менеджменту освіти [9], конструювання інтенсивної педагогічної взаємодії між педагогом і учнями, що відбуватиметься на засадах «максимальної прозорості педагогічних дій», де габітус розглядається як інструментарій виховання та самовиховання особистості [4] тощо.

Хоча трактування габітусу в суспільних та гуманітарних науках спирається на вищевказані визначення, переважно воно спрямоване не на зовнішню, а на внутрішню складову, саме на властивість особистості (завдяки перебуванню в різному соціальному оточенні, в тих чи інших соціальних умовах), – частково оволодівати іншими об'єктивними соціальними структурами, спираючись на попередній досвід – успіх чи невдачу попередніх дій. Це виявляється у диспозиції та різній (за своєю активністю) готовності спонтанно реагувати на ситуації, здатність індивіда чи групи упроваджувати в існуючі одиниці певні зміни, виконувати нову соціальну дію без чіткого усвідомлення.

Розглядаючи концепт габітусу в соціологічній теорії, французький вчений П'єр Бурдьє висуває теорію, де намагається пояснити простір, у якому індивідуальний фактор стикається з більш крупними соціальними детермінантами: нормами, правилами, традиціями та іншими структурами. Бурдьє пропонує свою логіку, основою якої є процес соціалізації людини, де габітус

розуміється як система сталих, здатних до переносу диспозицій: інтегруючись у попередній досвід, ця система функціонує як матриця сприйняття, розуміння та дій, завдяки чому стає можливим досягнення будь-яких різноманітних цілей. За теорією Бурдье, габітус складає глибинний імпліцитний набір ментальних утворень, уявлень індивіда про світ, стає принципом «вибіркового сприйняття індикаторів», «матрицею», яка генерує реакції, заздалегідь пристосовані до всіх об'єктивних умов, що ідентичні чи гомологічні з минулими умовами. Отже, з позиції вченого, габітус є близьким до того, що ми називаємо менталітетом чи соціальним стереотипом – тим, що об'єднує об'єктивістські та суб'єктивістські концепції соціального світу, будується на практиці і завжди орієнтований на практичні функції [1]. Аналіз концепту габітусу як засадничого поняття конструктивістського структуралізму П. Бурдье, в якому втілено діалектичний інтегративний механізм, що поєднує структуру і практику (агентність), знаходимо у працях А. Осипчук. Взявши за основу трактування габітусу як системи «закріплених, тривалих і здатних до транспонування диспозицій» – когнітивних мотивуючих структур, тенденцій чи схильностей, які репродукують структури через власне інкорпорування в практики [10], вчена доводить, що габітус є насамперед «когнітивною (інтерналізованою) структурою», одним із основних «концептуальних механізмів здійснення синтезу структури і практики (агентності)», через які здійснюється взаємодія індивіда (агента) з навколишнім світом [6, с.3].

Така властивість габітусу як збереження минулого структурованого досвіду, що був відібраний, втілений в уявленнях та знайшов вираження у різноманітних інтеріоризованих моделях практики, дозволяє індивіду (хоча й несвідомо) – координувати свої дії, наприклад, через спонтанне застосування стратегії ухилення від нової

інформації, нових умов існування. Здатність до відбору інформації (через можливість її заперечення) дозволяє захистити себе від криз, переосмислити власне буття й виробити власну оцінку того чи іншого явища, уникаючи сліпого наслідування усталеним звичаям, нормам і традиціям. Тим самим габітус виконує стабілізуючу функцію і, як «саморегулюючий механізм», «орієнтує» діяльність індивіда, визначає характер його взаємодії зі світом, «дозволяючи» бути спрямованим у майбутнє, але співвідносячи соціальні відносини зі своїми внутрішніми структурами.

Науковці та літературознавці України досліджували творчість Жан-Поля Сартра. Серед них можна виділити Івана Дзюбу, Юрія Шевельова, Юрія Іздрика, Оксану Забужко та інших. Деякі з цих науковців зосереджувалися на вивченні конкретних аспектів філософії, драматургії та романістики Сартра, тоді як інші аналізували його творчість у контексті світової літератури та філософії. Нами роман Жана-Поля Сартра «Нудота» розглядався в контексті з повістю Юрія Трифонова «Інше життя» [1].

Головна **мета** статті полягає в розкритті механізмів формування високого габітусу та віднайдені шляхів покращення особистого рівня в хиткому світі.

Виклад основного матеріалу. Тільки розвиток особистості Жан-Поль Сартр вважає в романі достатнім для досягнення дійсності. І то йдеться про спробу досягнення, оскільки дійсність уявляється занадто складною системою для її приборкання в рамках зрозумілих нам понять.

Гроші – очевидний фактор формування габітусу, оскільки саме фінансова незалежність становить собою запоруку «незалежності». Вірджинія Вульф так спробувала свого часу сформулювати необхідний мінімум для реалізації креативних здібностей жінок у своєму творі

«Своя кімната» (1929 р.): «у кожної жінки, якщо вона збирається творити, мають бути кошти та своя кімната». Саме цим вона пояснює тривалий «застій» у жіночій творчості, виводить пряму залежність між фінансовою та інтелектуальними свободами. Але її доводи не є соціологічною профанацією, вона цілком свідомо «внутрішньої природи» багатьох негараздів: «кожен із них, чи то патріарх чи професор, бореться з власними демонами». Патріархи і професори мають чимало матеріальних статків, але «демони» від цього не стають «меншими» (аби не «більшими»). Там саме першим кроком до незалежності все ж Жан-Поль Сартр вивів саме фінансову спроможність Антуана Рокантена. Цим він вигідно відрізняється від свого «колеги» по умовному екзистенціалізму Мерсо (головному герою роману «Сторонній» Альбера Камю). Частково такий підхід двох видатних письменників автобіографічний – Жан-Поль Сартр умовно вважається «аристократичного походження», а Альбер Камю – «з низів суспільства». Відповідно їх головні герої мають різні статки.

Подібний підхід не позбавлений соціологізаторства. Але габітус тісно пов'язаний саме з соціальними дослідженнями, часто саме вони становлять собою найміцнішу фактологічну базу підвалин самого поняття «габітус». Мерсо пробивається з низів, працює «у конторі», в нього є «бос». Він навіть відмовляє собі у задоволенні викурити цигарку, бо «запізнюється на роботу». Подібні соціальні рейки заважають йому випростатись, побачити життя «з боку», бо йому доводиться уривати кожну вільну хвилинку. Антуан Рокантен абсолютно фінансово вільний: «Адже я не маю жодних прикростей — я багатий, як рантьє, ні начальника, ні дружини, ні дітей; я просто існую, одне слово» [8, с. 111].

Але, при всій штучності, «лабораторності» (не такій сильній як у Мерсо), образу Антуана Рокантена ми бачимо перелік загальнолюдських ілюзій, які тяжіють над ним. Фінансова незалежність допомагає йому значно підвищити свій габітус – він може експериментувати і не витратити емоційні та фізичні сили на заробляння грошей. Цим він вигідно відрізняється від «інших», що приречені «в поті заробляти на хліб щоденний». Ці «інші» зображенні своєрідними «біороботами», а яких один раз на тиждень «перезавантажується програма»: «Зараз усі вони розійдуться по домівках і в їдальні за великим столом усією родиною питимуть чай. А поки що вони намагаються ощадити на порухах, на словах і думках, пливти за течією. Вони мають усього один день, щоб стерти з лица брижі, гусячі лапки, гіркі зморшки, якими сповна обдаровує їх щоденне гарування. Один-єдиний день. Вони чули, як хвилини спливають, немов пісок крізь пальці» [8, с. 55].

Фінансова кабала придушує людей, значно обмежує їх можливості. Навіть у свій єдиний день відпочинку вони перебувають під тиском емоційного розпачу: «Чи вистачить їм часу, аби набратися молодої сили і в понеділок знову почати спочатку? На повні груди вбирають вони повітря, морське повітря цілюще, – лише за рівним і глибоким віддихом, як у сонних, можна встановити, що вони ще не вмерли» [8, с. 55]. Антуан Рокантен розуміє природу «ощадливості сил», бо він дослідив біологічні та психологічні можливості «народу». Примітно, що він в юрбі почувається ніяково, оскільки не розтрачує майже жодних «сил» протягом тижня – «Покрадьки, вовкувато я йшов і не знав, куди мені діти своє кремезне й свіже тіло в цій страшній юрмі спочивальників» [8, с. 55].

Варто зауважити, що «ощадливість» «простих людей» не лише фінансового походження – душевний габітус змушує багатьох «не розтринькувати» й емоції. Особливо це стосується людей, що знаходяться на межі емоційного вигорання. Цей феномен Жан-Поль Сартр у романі «Нудота» демонструє на прикладі прибиральниці Люсі: «Безперечно, вона катується, але якось повільно, якось помірковано; вона терпить усе, бо не здатна ні розрадити себе, ні цілком віддатися лихові. Щодня потроху нарікає на отаку халепу й потроху користується з неї. Надто на людях, коли ті намагаються розрадити її, бо тоді їй стає легше, вона спокійно й упевнено розмовляє з ними, ніби сама даючи поради» [8, с. 14]. Подібна «ощадливість» почасти дратує головного героя – його габітус передбачає не помірне, а повне вивільнення від емоцій: «Вона скнара на страждання. Мабуть, така ж скнара і на втіхи. Я часто питаюсь, невже їй не хочеться інколи збутися цієї одноманітної муки, цього мурмотіння, до якого вона вдається, коли не співає, невже вона ніколи не хотіла упірнути з головою у відчай, упитися нестерпними муками. А втім, це їй недосяжно — вона закомплексована» [8, с. 14].

Та саме «вивільнення від емоцій» і є ознакою високого габітусу, бо інакше Жан-Поль Сартр маркує людей «закомплексованими». Хоча тут є й своєрідна «чесність» – здатність *вивільнити* емоції не передбачає їх *наявність*. Безперечно, що головний герой здатний їх вивільнити внаслідок свого високого габітусу (незакомплексованої), але він їх здебільшого й *не має*. Коли Антуан Рокантен стає випадковим свідком драматичної розмови прибиральниці Люсі з її чоловіком, він доходить абсурдних для здорового глузду висновків: «Так, це вона, Люсі. Але Люсі з чужим обличчям, Люсі, що не тямить себе і виливає свої страждання з безоглядною щедрістю.

Я заздрю їй. Ось вона вся: пряма, з розведеними руками, чекає, коли з'являться стигмати; губи розтулені, вона задихається. Вуличні мури неначе вирости і стиснулись, жінка стоїть на дні колодязя. Я затримуюсь на якусь мить, я боюсь, що вона впаде, її кволе тіло може не витримати такого нечуваного горя... Люсі коротко стогне. Притискає руку до грудей, її широко розтулені очі повні подиву. Ні, вона не здолала б сама видобути з себе стільки страждання. ... Схопити її за плечі, ... і вона перестане так гостро катуватися, пом'якшає, знову стане розважливою, а її переживання опустяться до звичайного для неї рівня. Я повертаюся до Люсі спиною. Хай там як, а їй пощастило. А от мій трирічний спокій не переб'єш нічим» [8, с. 30]. Головний герой заздрить сильному стражданню, бо розуміє його цінність. Єдиною ознакою наявності емоцій для нього є їх справжність, що робить життя людини «дорогоцінним».

Але люди в романі «Нудота» в основному перебувають в полоні фальшивих ілюзій. Ці ілюзії сьогодні все більше досліджуються не тільки філософами і психологами – соціологами та економістами роблять значний внесок у осягнення глибин людської сутності. Вважається, що виграшні позиції отримують лише ті індивіди, що зуміли пройти перші нашарування колективного суспільного уявлення про те чи інше явище. Габітус дозволяє побудувати мотиваційну основу мислення, що передбачає трактування широкого спектру емоцій, роздумів та мотивацій. Саме бачення власної віртуальної проекції себе та інших дозволяє уникнути «перемоги ілюзій».

Напружена розумова робота притаманна науковим розвідкам. Не випадково Антуан Рокантен постійно намагається долучитися до наукового прогресу, дослідити нові обрії людства. Його життєве кредо пов'язане з альтруїстичним служінням людству на ниві історичних

досліджень. Можна сказати, що це єдина галузь людської діяльності, яку він вважає гідною «витраті біологічного часу життя». Примітно, що його думка динамічна – сюжетна лінія позбавляє його й таких орієнтирів, він розчаровується й в цьому шляху. Хоча Жан-Поль Сартр не позбавляє головного героя цієї «відради» остаточно – дослідження та письменницька вдача становлять собою й його «подальшу долю».

Ставлення до жінок Антуана Рокантена відповідає демократичним змінам ХХ ст. Габітус дозволяє йому обрати форму взаємодії з протилежною статтю. Але саме ця лінія демонструє й вразливість штучних соціальних конструктів поза інституту шлюбу – головний герой потерпає від фізіологічної вразливості еротичним спалахам. Ця жага не є критичною для його ества, але йому доводиться миритися з тілесними умовностями та відтворювати зліпок суспільства з огляду на межі цноти.

Безумовно, що в ставленні до статевих стосунків головного героя ми почасти можемо відстежити погляди, що притаманні самому автору. Ці погляди розглядаються як структурний яскравий елемент біографії письменника, що втілював його «новітні пошуки». Зараз, у I чверті ХХІ ст., світ також намагається розбудувати «нові правила гри» в галузі статевого виховання, юридичною та культурної інтеграції нетрадиційних стосунків тощо. Ці процеси на планеті Земля відбуваються нерівномірно та мають подвійну природу. Західноєвропейська культура, частиною якої почасти є роман «Нудота», виступає піонером сексуальної революції та толерантності. Та, як і у питаннях подібного плану (таких як евтаназія), цей шлях залишається цариною експериментальної етики.

Жан-Поль Сартр виступає вже з позицій після Першої світової війни, коли сексуальна свобода вже була привнесена в широкі маси суспільства. Але в романі

«Нудота» статеві взаємини перебувають на межі антиутопії Євгена Замятіна «Ми», де коїтус відбувався за законами «сексуальної години» та «рожевого білету». Та Жан-Поль Сартр виписує не антиутопію майбутнього, а сучасну йому Францію: «... я живу сам-один, абсолютно сам. Ніколи ні з ким не розмовляю; нічого не беру і нічого не даю. Самоук не рахується. Щоправда, є ще Франсуаза, господиня «Відпочинку залізничників». Але про що я там з нею розмовляю? Іноді по обіді вона приносить мені кухоль пива, і я питаю її: – Ви маєте вільну хвилинку сьогодні ввечері? Вона ніколи не відмовляє, і я йду за нею в одну з просторих кімнат на другому поверсі, які вона здає на день або погодинно. Я їй не плачу – любов їй усе відшкодовує, їй подобаються наші взаємини (щодня цій жінці треба чоловіка, і, крім мене, в неї є ще багато інших), ну а я в такий спосіб звільняюся від певних меланхолійних настроїв, походження яких мені дуже добре відоме. Але ми з нею ледве здобуваємося на кілька слів. Та й навіщо? Тут кожний зайнятий собою. Зрештою, я і в ліжку для неї передусім клієнт її кав'ярні» [8, с. 9].

Подібні взаємини й сьогодні сприймаються ознакою своєрідного світогляду, що передбачає «вільні взаємини». Саме цього принципу сповідував Жан-Поль Сартр в особистому житті з Симоною де Бовуар. Хоча в романі «Нудота» подібні пошуки побудувати «високі стосунки» у відповідності до «вільної родини» зазнають нищівної поразки у образі кохання Антуана Рокантена до Анні: «Я вільний: жити далі таким життям немає жодного сенсу – все, що я мав, я згубив, а вигадувати щось нове більше не можу. Я ще молодий і дужий і можу почати все спочатку. Тільки от що починати спочатку? Лише тепер я зрозумів, як сильно сподівався на Анні, як чекав від неї порятунку в найстрашніші для мене хвилини моєї Нудоти. Це минуле померло, як помер і маркіз де Ролебон.

Анні прийшла, щоб позбавити мене останньої надії. ... Я сам і я вільний. Але ця воля скидається на смерть» [8, с. 161].

Емпатія Антуана Рокантена мінімальна, бо він свідомо оминає довготривалих емоційних зав'язків. Найбільшою ціллю його ілюзій була Анні – центральне місце зустрічі й прощання з умовним емоційним «багажем людства» попередніх епох в царині умовного щастя. Але не варто схематизувати просту концепцію зневіри у коханні – Жан-Поль Сартр пішов значно далі. Письменник-філософ намагається провести водорозділ між «справжнім» та «ілюзією» в дусі постійного експерименту. Саме цей «новий досвід» піднімає габітус головного героя – він створює свій «новий світ» без облудливої фальші. І йдеться вже не просто про соціальні перипетії, що дуже турбували письменників ХІХ століття, вже прийшов час залишити навіть звичайну канву людського буття, бо вона відводить інтелектуалів від пошуку себе і розуміння світу. Саме позбавлення від «буденних ілюзій» викликає «нудоту» головного героя, бо йому відкривається «справжній світ». Але психіка не встигає адаптуватися до нового «бачення світу», вона інертно продовжує відшукувати зачіпки для продовження «звичайного існування».

Ці «зачіпки» за реальність носять здебільшого декларативний характер, оскільки не мають «справжньої» сили. Вони лише здатні пролонгувати жалюгідне існування на низькому ступені соціального рівня. Наприклад, фотографії розглядаються Жаном-Полем Сартром одним із елементів намагання людини «залишитися в суспільному колі». Напівбожевільний стариган має по відношенню до головного героя деякі «переваги» ідентифікації (та самоідентифікації) саме завдяки фотографіям: «Чоловічок моститься на стільці й зітхає. Він увесь скулився в своєму пальті, але час від часу випростовує спину і

прибирає людської подобі. І цей не має минулою. Може, коли пошукати десь, і знайдеш у його родичів, що вже давно забули дорогу до нього, одну-дві фотокартки, на яких він стоїть серед весільного натовпу з накрохмаленим коміром у манішці з іще цупкими молодечими вусиками. По мені, мабуть, і цього не лишилось» [8, с. 68]. Але габітус дозволяє головному герою здолати розпач від того, що по ньому «нічого на лишилося». Саме габітус дозволяє бачити йому марність закріпитися в реальності за допомогою «дешевих прийомів».

Та Антуан Рокантен легко маніпулює своєю здатністю бачити в людях захоплення «зачіпками». За допомогою візуального ряду він легко «очаровує» Самоука: «Я набив Самоукові кишені різноманітними листівками, фотокартками, гравюрама і випхав його за двері. Він пішов від мене просто зачарований» [8, с. 39]. Самоук пожадливо розглядав світлини подорожей головного героя, бо наповнював їх певним «сенсом». Жан-Поль Сартр демонструє очевидне захоплення людей, але надає цьому тонкого філософського звучання – люди «чіпляються» за світлини в надії вибудувати власну ідентичність із додаванням значних подій/місць: «Взявши ще одну фотокартку, він просто божеволіє.

– Сеговія! Це Сеговія! – радісно волає Самоук. – Я читав про неї книжку! – І додав із певною гідністю: – На жаль, я не запам'ятав її автора. В мене з пам'яттю трапляються провали. Як його... Нод... Но...

– Не може бути, – жваво заперечую я, – ви ж іще тільки на Латернь...

Я одразу ж пошкодував, що сказав таке: якщо він не розводився про свій спосіб добору книжок, то це, мабуть, його потаємна манія. Так і є, він бентежить і плаксиво випинає свої і без того товсті губи. Тоді хнюпить голову і безмовно перебирає з десяток листівок»

[8, с. 38]. Бачимо, що головний герой спробував «відкрити очі» Самоуку на його обмеженість (без злого наміру), але той був дезорієнтований спостереженнями Антуана Рокантена. Реальність не стає частиною свідомості людей із низьким габітусом – вони продовжують міцно триматися за свої ілюзії та ображаються, коли хтось вказує на їх недоліки чи ілюзії.

Чим реальний світ вражає психіку головного героя, змушує його перебувати на межі його можливостей? Сходінками підняття габітусу, Антуан Рокантен здійнявся до нового бачення оточуючих «без прикрас». І виявилось, що оточуючий світ безнадійно загруз у фальшуванні, стереотипи людської поведінки перетворилися на «звичну реальність» і витіснили справжні почуття, думки та слова. Саме ці «ігри» мають чітку психологічну структуру, що варіативно видозмінюється у кожного індивіду. Найбільш повно ці «ігри» вдалося описати канадсько-американському психологу та психіатру Еріку Берну (Eric Berne) в своїй фундаментальній праці «Ігри, у які грають люди» («Games People Play»). Частково Антуан Рокантен не вдається до описаного в праці Еріка Берна транзакційного аналізу. Але він прагне до найбільш «досконалого» стану, що сформульований як «I'm OK – You're OK» (в той час як більшість людей перебувають в трьох інших станах: «I'm Not OK, You're OK», «I'm Not OK, You're Not OK», «I'm OK, You're Not OK»). Дивовижно, що головному герою вдається зберегти власну гідність та цілісність навіть за умов «розпадання особистості», бо концентрація на особистих проблемах допомагає йому їх долати.

Відмова від «гри» становить собою рятівну для особистості систему переоцінки реальності. Саме «нудота» демонструє головному герою правильність обраного шляху – відхід від формальної структури буття допомагає наблизитися до його витоків, де й заховані основні джерела

проблем, які ми бачимо здебільшого в їх зовнішніх виявах «Як хочеться крикнути йому, що його дурять, що він ллє воду на млин цих чваньків. Хто вони, зрештою, ці професіонали досвіду? Люди, що прожили своє життя у напівсні, напівзаціпенінні, немов у сверблячці, нашвидку одружувались, потім навмання клепали дітей. Вони стикалися й спілкувалися з людьми у кав'ярнях, на весіллях, похоронах. Час від часу, затягнуті в якусь життєву коловерть, починали борсатися, рятуючись і не розуміючи, що з ними коїться. Все, що відбувалось довкола них, було недосяжним їхньому зорові: якісь непевні видовжені форми, якісь події приходили здаля, випадково ледь торкалися них, але варто було їм придивитися, – все закінчувалось. І ось у сорок років ці люди, охрестивши свої нікчемні, затяті звички словом «досвід» і озброївшись кількома приказками, починають працювати, як автомати» [8, с. 71].

Високий габітус є запорукою інтелектуальної самоорганізації індивідууму без упередженого погляду на власне буття та життя інших людей. Саме габітус виступає ознакою зрілості особистості, що готова прийняти виклики оточуючого ворожого світу без застережень на агресивну природу багатьох «справжніх явищ». Не випадково, що подібний погляд викликає у більшості нерозуміння – на рівні суспільства ми можемо бачити обструкцію подібних поглядів, на рівні «інших людей» – широкий спектр протидії (від байдужості до вбивства). Головний герой «Нудоти» вже знаходиться на межі вбивства: «Невже я вже починаю жахати людей? Так воно й мало скінчитися. Зрештою, мені все одно. Правильно, що боятися мене: я й сам відчуваю, що здатний учинити, що завгодно. От, скажімо, вгатити цей ніжик Самоукові в око. Всі ці люди накинуться на мене, битимуть ногами, виб'ють мені зуби. Але не це мене спиняє: зрештою, при- смак крові чи

присмак сиру – яка різниця. Адже треба робити порух, започаткувати ще одну подію – тоді Самоуків крик буде зайвий, так само, як і кров, що потече по його щоці, так само, як і люди, що посхоплюються зі своїх місць, – і без того досить речей, які існують» [8, с. 128]. Зростання самоусвідомлення призводить до схожих наслідків у Мерсо з роману «Сторонній» Альбера Камю – там він застрелює з схожих мотивів араба. Сартр попереджає, що розуміння дійсності не полегшує завдання її (та себе) приборкувати, часто призводить все до абсурду.

Жан-Поль Сартр чесно демонструє в романі «Нудота», що відмова від ілюзій не викликає виключно позитивної динаміки – правда часто нестерпна, вона обпікає розум та душу крижаним дощем нищівного фактажу. Антуан Рокантен опинився в проміжному стані – він відмовився від ілюзій, але не досягнув «іншого берега», де немає ілюзій. Складається враження, що людські зусилля в цьому напрямку марні – «іншого берегу» може взагалі не існувати «в цьому світі». Жан-Поль Сартр йде майже «до кінця» – він позбавляє людину будь якої надії на зовнішнє позитивне втручання, оскільки сумнівається в існуванні логічних підвалин у парадигмі функціонування суспільства загалом і людини зокрема. Все що він дає головному герою – «нудоту», яка демонструє дезадаптацію старого сценарію розвитку особистості. А «новий сценарій» не передбачений – письменник доволі чесний у цьому, хоча залишає Антуану Рокантену «персональну путь» у вигляді ідеї про «написання нового роману».

Цей виклик має доволі проблемну природу. Бо саме відкриття фальшивості минулого й виступає найбільш яскравим доказом осмислення стану «нудоти» – минуле демонструє свою вразливість. У Антуана Рокантена підняття габітусу спричиняє ще більше підвищення над дійсністю, ніж проста відмова від стереотипів мислення.

Відмова від стереотипів виступає першим необхідним кроком на шляху глибинного осягнення дійсності.

Та ще більш складним і абсурдним постає питання планування життя, його плин уперед. Безумовно, що вершиною тут є оповідання Жана-Поля Сартра «Стіна», де головному герою доводиться боротися з відчуттями неминучої смерті (як і головному герою роману «Сторонній» Альбера Камю). Головному герою роману «Нудота» не вдалося вирішити це питання, Сартр «приберіг» його на майбутнє. Але й у нашому теперішньому світі це залишається «відкритим питанням», занадто складні морально-етичні фактори очікують людину в «недалекому майбутньому». Взаємини з майбутнім ще більш заплутані та парадоксальні, ніж з минулим. І якщо минуле тільки холодить запахом тліну, то майбутнє цілком реально стискає гарантованою «мертвою рукою».

Габітус Антуана Рокантена не здатний засвоїти майбутнє вповні. Альбер Камю вже «засвоїв» складність подібних виборів і «допоміг» Мерсо логічно вибудувати своє ставлення до майбутнього – над ним тяжів смертний вирок. Скажімо так, що головному герою «Стороннього» смертна кара (як і ув'язнення) дуже допомогла підняти свій габітус, оскільки він зумів значно піднятися над оточенням по силі суспільно-філософського узагальнення дійсності. Та й суспільство, коли виголошувався вирок і йому присудили смерть, подивилося на нього «з повагою». Бо смертна кара зробила Мерсо «особливим», надала йому певного статусу. Шана суспільства концентрується на вмінні «дивитися смерті в очі».

Парадоксальність, яку втілював у своїх роздумах Антуан Рокантен, десь відтворює й постмодерну тенденцію ХХ століття (щось на кшталт вислову британського драматургу: «War is capitalism with the gloves off and many who go to war know it but they go to war because they don't

want to be a hero»(Tom Stoppard)), коли багатьом ветеранам було важко збагнути, що важче – бути на війні чи жити після війни? Дезорієнтація свідомості пов'язана з неможливістю сталого габітусу в умовах екстремальних випробувань.

Жан-Поль Сартр намітив екзистенціальну напругу складності вибору жити чи померти. В романі «Нудота» ця напруга набула кульмінації в момент «вбивства» Антуаном Рокантенем мухи: «На бавовняному обрусі сонячний круг. У крузі повзе змерзла муха, гріючись, вона потирає свої передні лапки. Надам їй послугу – роздавлю її. Муха не бачить, як гігантський перст із золотавим пушком опускається на неї.

– Не вбивайте її, пане! – скрикує Самоук. Вона лопається, й білі тельбухи лізуть їй з черевця, я визволив муху від існування. – Я зробив їй послугу, – кажу здивованому Самоукові» [8, с. 128]. Частково екзистенціальна напруга складності вибору між життям і смертю передана в роздумах Антуана Рокантена про самогубство: «До цього свого кроку я перебував у такій жахливій самотності, що вже подумував про самогубство. Єдине, що мене стримало, — це думка про те, що нікого, абсолютно нікого не зворушить моя смерть і що в смерті я лишуся ще самотнішим, ніж у житті» [8, с. 121].

Ці думки були спричинені тотальним відчуттям «зайвості» та «закинутості» головного героя «Нудоти». Раз по з раз Антуан Рокантен «повертається» до спокусливої думки вкоротити собі віку: «Я невиразно думав про самогубство, щоб знищити хоч одне з цих нікому непотрібних існувань. Зайвою видавалася навіть моя смерть, мій труп, моя кров на камінні, на землі між деревами, в глибині цього осміхненого парку. І моє поточене тіло було б зайвим у цій землі, яка прийняла

б його, а потім і мої кістки, чисті, обгризені, білі, як зуби, все одно були б зайвими: я зайвий на безвік» [8, с. 134]. Подібні відчуття не могли до кінця зрушити високий габітус головного героя, бо він в своїй смерті вбачає не більше сенсу, ніж у власному житті. Він навіть ладний полишити пошук сенсу існування, бо сенс може полягати саме в припиненні цього пошуку і продовженні існувати з думкою про свободу вибору. До речі, в екзистенціалізмі народження та смерть належать до категорій, за які ми «не несемо відповідальності».

Але габітус вимагає більш-менш чіткої позиції та сталості в своїх переконаннях. І цю «проблему вибору» необхідно вирішити, що більш широко «змальовано» в перших фразах «Міфа про Сізіфа» Альбера Камю: «Існує лише одна по-справжньому поважна філософська проблема – проблема самогубства. Вирішити, варте чи не варте життя того, щоб бути прожитим, – отже, відповісти на головне питання філософії. Решта – чи має світ три виміри, існує дев'ять чи двадцять категорій духу — впливають опісля. Вони лише гра; насамперед годиться відповісти на основне питання. І якщо правда, що філософ, щоб бути шанованим, має навчати власним прикладом, як хотів того Ніцше, то стає очевидно важливість цієї відповіді, оскільки вона передує безповоротному вчинкові. Власне, все це від чутні очевидності для серця, однак треба заглибитися в них, щоб прояснити їх для розуму» [2, сс. 4-5].

Подібні роздуми призвели до проміжної вершини осягнення цього питання у п'єсі «За зачиненими дверима», коли питання майбутнього, смерті та інші подібні були зацикленні в уявному пеклі. Саме наприкінці цього твору прозвучала найбільш відома сентенція Сартра – «інші – це пекло». Але саме в «Нудоті» ці питання лише «набирали обертів», вони були висвітленні крізь призму художніх

узагальнень. Автор здійснює спробу їх «розшифрувати» з огляду габітус.

Саме смерть дозволяє, на думку Сартра, вивільнити простір для руху вперед і позбавлення батьківського психологічного пресингу. «Хорошого батька не буває – це правило, і тут нема якихось претензій до чоловіків – просто батьківство вивелося. Зробити дитину – будь ласка; плекати дітей – яка несправедливість! Якби мій батько залишився живий, то навалився б на мене всією вагою і розчавив би мене. На щастя, він помер, коли я ще був немовлям; поміж Енеїв, котрі несуть на раменах своїх Анхізів, я самотою мандрую, прибиваючись то до одного берега, то до другого, і з ненавистю дивлюся на тих плідників, котрі все життя незримо сидять на шії рідних дітей; десь далеко в минулому я залишив молодого покійника, який не встиг стати моїм батьком і міг би тепер бути моїм сином. Добре це чи погано? Не відаю того, але залюбки поставлю свій підпис під вердиктом найвідомішого психоаналітика: я позбавлений комплексу вслідженості. Померти – ще не все: головне, померти вчасно. Якби це сталося пізніше, я б почувався винним; сирота усвідомлює свою провину: адже не маючи вже змоги бачити і терпіти свою дитину, батьки перебралися до свого небесного житла. Я торжествував: моя сирітська доля викликала повагу, додавала мені ваги; я вважав це горе однією з своїх чеснот» [8, с.335]. В цій розлогій цитаті з автобіографічного твору Сартра «Слова» ми бачимо вмотивовану послідовність роздумів письменника, що набувають провокативного характеру, оскільки аж ніяк не вписуються в наші усталенні уявлення про смерть.

А роман «Нудота» і був спробою вивести смерть із містичних категорій у реальну величчю, що дозволяє позбутися здебільшого абсурдного її ігнорування в

повсякденному житті. Але шлях інтеграції смерті в повсякденні роздуми виявився не менш абсурдним, ніж ігнорування її наявності: «Так само ми підвладні й плинові часу сірого щоденного життя. Але завжди настає момент, коли на свої плечі треба завдати увесь тягар часу. Ми живемо майбутнім: «завтра», «пізніше», «коли ти посядеш становище», «з роками ти зрозумієш». Така непослідовність просто чудова, оскільки, зрештою, йдеться про смерть. Все ж настає день, коли людина має усвідомити й проголосити, що їй тридцять років. У такий спосіб вона стверджує свою молодість. Але разом з тим вона визначає себе відносно часу. Вона посідає в ньому певне місце. Вона визнає, що перебуває в одній із – точок кривої, яку мусить подолати. Вона належить часові, і з того жаху, який її охоплює, вбачає в ньому найжорстокішого ворога. Завтрашнього дня, вона бажала завтрашнього дня, тоді як усім єством вона повинна б його зректися. Саме такий бунт плоті і є абсурдом» [3, сс.12-13]. В цій цитаті Альбера Камю закладено неможливість «планувати смерті» за допомогою мозку, оскільки мозок не здатний уявити світ, де він «припинить існувати». І навіть високий габітус може передбачати максимум стабільне існування з повсякчасною думкою про смерть.

Висновки. Ми лише коротко розглянули значення габітусу в романі Жана-Поля Сартра «Нудота». Зрозуміло, що науковий апарат цієї проблеми є дещо умовним – письменник навряд чи керувався подібними поняттями соціології. Але нами здійснена спроба припасувати сучасні дослідження до осмислення дійсності в творчості Сартра. Пізнання світу він виносив як раз і в царину відображення світу крізь нас самих (буття пізнається тільки крізь призму нашого бачення, без людини буття вважається непізнаним).

Головний герой «Нудоти» уособлює собою представника «високого габітусу», що подолав (долає)

внутрішню та зовнішню інертність буття та відкритий для «нових можливостей». Сартр почасти жорстко спрямовує хід думок головного героя, оскільки намагається донести безальтернативність свободи буття. Саме ця свобода є підвалинами високого габітусу, її розуміння надає людині нові можливості переформовувати власну свідомість. Примітно, що Сартр надавав майже кожному персонажу роману «Нудота» здатність умовно змінитися – їм заважала лише внутрішня опозиція змінам, вектор розвитку, що спрямований на омертвіння свого ества.

Список використаної літератури:

1. Братусь, І., Гунька, А., Стрельцова, С. «Зручне» і «незручне» минуле в романі «Нудота» (Жан-Поль Сартр) та повісті «Інше життя» (Юрій Трифонов). 2020. Молодий вчений. Вип.7 (83). Сс. 148-154.
2. Бурдьє П. Практичний глузд. Київ: Український Центр духовної культури, 2003. 503 с.
3. Камю А. Міф про Сізіфа. LE MYTHE DE SISYPHE. Есе. 2015. 105 с.

URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamiu_Alber/Mif_pro_Sizifa.pdf

4. Култаєва М. Антропотехнічний поворот та його соціально-філософські та філософсько-освітні імплікації у теоретичних розвідках П. Слотердайка. Філософія освіти, 2014. №14 (1)/ Сс. 54-75.

5. Малды жалпы зерттеу. 26 Қазан, 2020.

URL: <https://kznews.kz/bilim/maldy-zhalpy-zertteu-turaly-qazaqsha/>

6. Осипчук А. Габітус як механізм синтезу структури й агентності в соціологічній теорії П'єра Бурдьє. Наукові записки. НаУКМА. 2013. Т. 148 : Соціологічні науки. Сс. 3-10.

7. Психологічний словник. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.
8. Сартр Ж-П. Нудота. Мур. Слова. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1993. 464 с.
9. Яценко О. Габітус в стратегіях менеджменту освіти. Освітній дискурс: збірник наукових праць. 2018. Вип. 3(1-2). Сс. 34-46.
10. Layder D. Structure, Interaction, and Social Theory. London, Boston: Henley Routledge & Kenan Paul Ltd., 1981. 155 p.
11. Өсімдіктер әлемінің пайда болуы және дамуы. 26.04.2019.
URL: <https://www.zharar.com/index.php?newsid=24716#title>

Ivan V. BRATUS,

PhD in Philology, Associate Professor,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: kulturolog@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-8747-2611

Halyna V. KUZMENKO,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: glnkuzmenko36@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-0613-3934

THE HABITUS OF THE MAIN CHARACTER IN JEAN-PAUL SARTRE'S NOVEL “NAUSEA”

Abstract. The article analyzes the main questions of the habitus of the protagonist in Jean-Paul Sartre's novel “Nausea”. Habit is chosen as the main unit of measure of the state of the protagonist, his attempts to adapt the surrounding reality to his own reflections. The main goal of the article is to reveal the mechanisms of forming a high habitus and to find ways to improve personal level in an unstable world. It is traced in the article that this tendency is crucially outlined by Jean-Paul Sartre in the work, as he condemns blind adherence to established customs and traditions. It is explored how the writer calls for a rethinking of one's own existence in accordance with a personal understanding of historical, philosophical, social, and other issues. Special attention is given to the issue of the financial independence of the protagonist, which allows him to form a high habitus (one of the factors). The relevance of the study is determined by the need to purify the public information space from falsification. It is proven that the high habitus of the

protagonist in the novel "Nausea" helps him to overcome the accumulation of fraudulent facts and not succumb to the temptation to simplify or complicate the historical past in favor of his own point of view. Some psychological mechanisms for understanding reality are described, with which Jean-Paul Sartre experimented in the novel. These psychological mechanisms are closely intertwined with the literary nature of the work and take into account the relevant philosophical, social, and political realities of writing the novel. Special attention is paid to the philosophical foundations of the reflections and actions of the protagonist because partly the work is an attempt to convey Sartre's reflections to a wide audience. Among the questions of philosophical understanding of existence, special attention is given to death, as it attracts the writer with its mystery. This issue is considered in the context of related works by Albert Camus. In addition, the article analyzes the artistic searches of Jean-Paul Sartre in the realm of intellectual search. It is the intellect that helps to significantly raise habitus. In the article, we have analyzed the main findings of the writer in this direction.

Key words: habitus, Sartre, "Nausea", literature, death, freedom.

References:

1. Bratus', I., Hun'ka, A., Strel'tsova, S. (2020) "Zruchne" i «nezruchne» mynule v romani "Nudota" (Zhan-Pol' Sartr) ta povisti "Inshe zhyttya" (Yuriy Tryfonov) ["Convenient" and "uncomfortable" past in the novel "Nausea" (Jean-Paul Sartre) and the story "Another Life" (Yuriy Trifonov)]. 2020. Molodyy vchenyy, 7 (83), 148-154 [in Ukrainian].
2. Burd'ye, P. (2003). Praktychnyy gluzd [Practical sense]. Kyiv: Ukrayins'kyy Tsentr dukhovnoyi kul'tury [in Ukrainian]

3. Kamyu, A. (2015). Mif pro Sizifa [LE MYTHE DE SISYPHE, The Myth of Sisyphus]. Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamiu_Alber/Mif_pro_Sizifa.pdf [in Ukrainian]
4. Kultayeva, M. (2014). Antropotekhnichnyy povorot ta yoho sotsial'no-filosofs'ki ta filosofs'ko-osvitni implikatsiyi u teoretychnykh rozvidkakh P. Sloterdajka [Anthropotechnical turn and its socio-philosophical and philosophical-educational implications in the theoretical explorations of P. Sloterdijk]. *Filosofiya osvity*, 4 (1), 54-75 [in Ukrainian]
5. Maldy zhalpy zertteu. 26 Kazan, 2020. Available at: <https://kznews.kz/bilim/maldy-zhalpy-zertteu-turaly-qazaqsha/> [in Kazakh].
6. Osypchuk, A. (2013). Habitus yak mekhanizm syntezy struktury y ahentnosti v sotsiolohichnij teorii P"yera Burd'ye. [Habitus as a mechanism of synthesis of structure and agency in the sociological theory of Pierre Bourdieu.]. *Naukovi zapysky. NaUKMA*, 148: Sotsiolohichni nauky, 3-10 [in Ukrainian]
7. Psykholohichnyy slovnyk (2007) [Psychological dictionary] Kyiv: Naukovyy svit [in Ukrainian].
8. Sartr, J-P. (1993). Nudota. Mur. Slova [Nausea. Wall. Words]. Kyiv: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko "Osnovy" [in Ukrainian].
9. Yatsenko, O. (2018). Habitus v stratehiyakh menedzhmentu osvity [Habitus in education management strategies]. *Osvitniy dyskurs: zbirnyk naukovykh prats'*, 3(1-2), 34-46 [in Ukrainian].
10. Layder, D. (1981). *Structure, Interaction, and Social Theory*. London, Boston: Henley Routledge & Kenan Paul Ltd [in English].
11. Əsimdikter ələminiң payda boluy zhəne damuy. 26.04.2019. Available at: <https://www.zharar.com/index.php?newsid=24716#title> [in Kazakh].